

УДК 37.091.4 Макаренко

О. А. Сєваст'янова

**ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
А. С. МАКАРЕНКА**

Сучасним пріоритетом системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднавчого, консолідуючого фактора в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Останнім часом особлива увага приділяється організації виховної роботи в закладах освіти у Концепції національної системи виховання. Національна система виховання є умовою цілісного формування особистості: це створена впродовж століть самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій та професійної діяльності, що має на меті формування світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій молоді, передачу їй соціального досвіду, надбань попередніх поколінь.

У державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Законі України «Про освіту» поставлено завдання виховання дітей та юнацтва в дусі гуманізму, патріотизму, всебічного, гармонійного розвитку особистості, створення справжнього багатства духовної культури народу України. Отже, визначаючи мету й стратегію виховання в сучасній незалежній Українській державі, педагоги звертаються й до її історичних джерел, до поглядів на цю проблему класиків української педагогіки.

Актуальність даної теми пояснює мету роботи: розглянути педагогічну спадщину А. С. Макаренка, творче життя якого пройшли в період сталінської тоталітарної системи; визначити та проаналізувати погляди педагога на мету й основні завдання виховання в системі освіти сучасної Української незалежної держави.

Антон Семенович Макаренко як видатний український педагог, класик української та світової педагогіки робив усе можливе, щоб виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни – людину морально стійку, працювиту, творчу, колективістську, всебічно розвинену. Його погляди на мету й основні завдання виховання співзвучні з вимогами сучасного Закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта», Концепції національного виховання, в яких наголошується, що метою виховання в сучасній українській школі є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. На перше місце у всіх державних документах, присвячених проблемам освіти, навчання й виховання в загальноосвітній і вищій школі ставиться виховання громадянина незалежної Української

держави, формування у нього самоусвідомлення в необхідності оволодіння українською мовою як найкращим виразником духовної культури народу [1].

Надзвичайно важливим у меті виховання будь-якого суспільства є цілісне самовизначення особистості, бо саме система вартостей, прийнятих у суспільстві, служить орієнтиром діяльності виховних інститутів. Конкретизація вибору мети і стратегії виховання в сучасній незалежній Українській державі – першочергове завдання усіх виховних інститутів.

Питання виховання волі й характеру були центральними у всій теоретичній і практичній діяльності А. С. Макаренка. Великий педагог, як ніхто інший, категорично поставив питання про моральне обличчя особистості як рушійної сили її поведінки та вчинків. Він констатував, що лише висока ідейність, гуманістичні принципи моральності, громадянська цілеспрямованість здатні викликати в людини до життя нові, громадянські риси волі й характеру.

Воля й характер, підкреслює А. С. Макаренко, не спадкові якості, не біологічно зумовлені, а виховуються в конкретних суспільно-історичних умовах. Воля – це готовність діяти, спрямована усвідомленістю почуття обов'язку перед колективом, перед Батьківщиною. Риси характеру розвиваються під впливом суспільних особливостей життя, на основі переконань і моральних якостей людини, під виховним впливом педагога. Тільки правильно організована діяльність вихованця дає можливість виховати в нього найкращі якості волі й характеру.

Визначаючи мету виховання, Антон Семенович Макаренко запитував: звідки випливає мета виховання? Й відповідав: мета виховання випливає з наших соціальних потреб, з нашого суспільного життя. «Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, при цьому в поняття «характер» я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконливості, і політичне виховання, і знання – абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої повинні прагнути» [2, с. 45].

Оскільки складовими мети виховання є насамперед та сукупність якостей особистості, необхідність яких визначається потребами суспільства, до таких якостей А. С. Макаренко відносив почуття приналежності до колективу, в якому даний індивід перебуває, поваги до встановлених у цьому колективі норм життєдіяльності, поведінки; здатність дотримуватись правил і норм колективістського життя; відчуття рівності між членами колективу, ввічливість і взаємодовіра між його членами; прагнення бути корисним членом колективу; прагнення бути господарником, тобто вміти організувати свою роботу, роботу інших членів колективу, а також керувати цією роботою, вміти

оцінювати її результати, бути охайним, життєрадісним і постійно дбати про свій фізичний, фізіологічний і нервовий стан, дбати про оволодіння достатньою сумою знань і навичок з мови, графіки, математики, природознавства й історії. При цьому видатний педагог наголошував, що рівень досягнутості виховання в кожному із вище перерахованих станів може бути як завгодно високим у залежності від індивідуальних талантів і нахилів виховання [3, с. 137 – 138].

Думки А. С. Макаренка про головні напрями організації колективу містять у собі різноманітні аспекти діяльності та багатосторонній вплив на особистість вихованця. Дослідник творчості А. С. Макаренка М. П. Ніжинський виділяє їх за такими напрямками:

– по-перше, уповноважені колективу повинні добиватися всебічного підвищення його політичного і культурного рівня, регулювати товариські взаємини, привчати дітей розв'язувати конфлікти без сварок і бійок, рішуче боротися з найменшими спробами насильства старших або більш сильних над молодшими і слабшими;

– по-друге, кожен член колективу щоденно повинен виявляти себе в праці, а тому особливим завданням активу є виховання у кожного поваги до праці, до відпочинку і занять інших. Це виховання передбачає не тільки засвоєння правильних уявлень, а й вироблення правильних звичок. Зазначених вимог обов'язково треба додержуватися і в процесі шкільних занять;

– по-третє, дисципліна завжди виступає як форма суспільного добробуту людей. Такою вона може бути тільки в тому випадку, якщо будується за системою активізації особистості в найрізноманітніших галузях трудового і громадського життя. Отже, дисциплінованість – результат виховного процесу в цілому, результат насамперед зусиль самого колективу дітей, що виявляються в усіх сферах його життя. Але для того щоб дисципліна сприймалася як явище моральне і політичне, у кожному колективі дітей слід роз'яснювати її необхідність, забезпечувати додержання доцільного, точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні, головним чином, впливати на колектив і мати форму морального осуду;

– по-четверте, громадська думка – регулятор поведінки учнів. Для радянських людей загальні збори є вищим органом, який відбиває громадську думку колективу. Тому дитячим загальним зборам слід приділити велику увагу. Для формування особистості вони матимуть особливу цінність, коли предметом їх обговорення будуть щоденні справи і перспективні лінії розвитку закладу, які пов'язують вихованців із загальнонародними інтересами;

– по-п'яте, розвиток перспективи закладу в цілому і кожної дитини, зокрема слід нерозривно пов'язувати зі стилем роботи в колективі. Кожний дитячий заклад повинен мати свій стиль і тон, а нормальний тон може бути тільки один – життєрадісність, спокійна ділова обстановка, що виключає постійну крикливу бурхливість. Мажор, бадьорість колективу

забезпечуються злагодженістю й організованістю його, крім того, єдністю, активністю людей і одночасно вмінням гальмувати себе, коли потрібно. Особливою формою гальмування є ввічливість, яку треба всіяко рекомендувати вихованцям.

Таким чином, у процесі різноманітності діяльності колективу кожен його член розвиває в собі потребу бути уважним до інтересів інших людей, потребу високої моральності, тобто бажання збагачувати духовне життя.

А. С. Макаренко вважав первинним колективом не звичайне об'єднання дітей для навчальної роботи, а значно ширше. У своїй лекції «Педагогіка індивідуальної дії» він писав: «У моєму досвіді я прийшов до такої організації, коли первісний колектив не охоплював ні класних шкільних інтересів, ні виробничих інтересів, а був тим осередком, в який і шкільні, і виробничі інтереси приходили від різних груп. Ось чому я останнього часу зупинився на загоні, до якого входили й школярі різних класів і робітники різних виробничих бригад» [4, с. 309].

Отже, як бачимо, серцевиною системи виховання особистості в педагогічній діяльності А. С. Макаренка було його вчення про колектив. Саме в зв'язку з виховуючим впливом колективу на особистість вихованця великий педагог і вводить в обіг поняття середовища й характеру його впливу на вихованця. Він бачив, що кожна конкретна особистість завжди безпосередньо залежить як від самого середовища, в якому перебуває, так і від тих відносин, які складаються в даній особистості з оточуючими її умовами життя, в межах яких діють не тільки позитивні, а й негативні фактори. Тому завдання вихователя, стверджував А. С. Макаренко, насамперед полягає в такій організації процесу виховання, щоб вихованець був включений у систему основних відносин особистості й природи та навколишнього суспільного життя. Це досягається за допомогою участі вихованців у різних видах діяльності (навчальній, трудовій, суспільній, ігровій, організації побуту, споживання тощо). В цьому сенсі все життя вихованця становить собою не що інше, як складну систему різносторонніх відносин з навколишньою дійсністю. Дійсно, ефективність нашої виховної роботи прямо залежить від широти й багатства тієї системи взаємин у процесі виховання, яку проектує школа, вчитель, педагогічний та учнівський колектив.

Велика заслуга А. С. Макаренка полягає, зокрема, в тому, що він теоретично і практично визначив шляхи побудови такого виховуючого колективу, який створює найбільш сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, підготовки її до життя, здійснення комплексного підходу до виховання. Виховуючий колектив, як його розумів Антон Семенович, ніби об'єднує силу різних впливів природи, суспільства, продуктивної праці на особистість, коли виховання досягається не словесними повчаннями, а тільки через життя, роботу, прагнення самого колективу.

До основних принципів виховання А. С. Макаренка відносив повагу і вимогливість, щиросердечність і відкритість, принциповість, турботливість і уважність, знання, вправи, загартування, працю, колектив, сім'ю, перше дитинство, кількість любові та міру суворості, дитячі радощі, гру, покарання й заохочення.

У глибокій повазі до людини як незалежної учасниці загальної ринкової праці й полягає одна з головних рис нашого суспільства сьогодні. Але повага до людини неминуче пов'язана з бажанням бачити її кращою, звідси – збільшення вимог до неї. Поєднання поваги з вимогливістю – запорука успіху у виховання нової людини демократичного суспільства. В організації такої вимогливості найважливіше – послідовність і розумність. Вимоги повинна бути посиленою й обгрунтованою. З боку педагога необхідний тактовний контроль за виконанням кожної вимоги. Неприпустимо підміняти вимогу примусом, який звичайно викликає тільки протест.

Гуманістичний принцип у вихованні в кінцевому результаті зводиться до реалізації загальнолюдського виховання, уваги до людини й турботи про неї, причому не тільки про її інтереси й потреби, але й про її обов'язки. На жаль, цей найважливіший принцип не реалізується в багатьох виховних закладах. Тому з перших днів навчання навколо учнів необхідно створити атмосферу турботи, уваги й вимогливої поваги. Помітити в людині те гарне, що варте поваги, іноді дійсно важко. Проте вихователь, як цього вимагав А. С. Макаренко, повинен «підходити до людини з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть і з деяким ризиком помилитися» [5, с. 300]. Тому й пропонував А. С. Макаренко залучати до відповідальних справ колективу не тільки кращих учнів, але й по можливості тих, кого «девіантними» зробили або недовіра людей, або непомірно важкі умови життя.

Кожен викладач, учитель, вихователь завжди повинен пам'ятати, що насамперед йому треба розбудити у своїх вихованців шляхетність і людяність, бажання віддавати людям усе накопичене працею й відшліфоване знанням, виховати в них щедрість душі, уміння бачити все гарне, що зароджується й розквітає в нашому житті й суспільстві. Уся поведінка вчителя-вихователя визначається формулою: «гуманізм і демократизм у взаєминах»; його тон із вихованцями – найсерйозніший, простий і щирий. А в цьому, говорив А. С. Макаренко, і полягає «трагічна правда нашого життя». Саме в такій атмосфері глибокого гуманізму й створюється той «навколишній світ», у якому людина пізнає й засвоює істинно людське, пізнає себе як особистість.

Творча спадщина А. С. Макаренка, як і вся його педагогічна діяльність, пронизані глибокою вірою у великі можливості вихованців. Він завжди виходив з того, що педагогіка повинна орієнтуватися не на негативні, а на позитивні риси особистості. Великий педагог вважав, що людина не може бути вихованою тільки шляхом безпосереднього впливу на неї іншої людини, якими б властивостями ця людина не володіла.

Виховання – це соціальний процес у самому широкому розумінні слова. На жаль, проголошуючи, що виховання – суспільне явище, радянська педагогіка насправді підмінювала урахування суспільних закономірностей ідеологічними установками, й природно, що за таких умов її найменше цікавили події, які відбувалися в світі, в суспільстві, в державі. Дійсно, долати ці негативи Антону Семеновичу Макаренку не вдавалося. Більшість невдач виховного процесу в українських школах сьогодні відбувається завдяки небажанню або невмінню педагогів забезпечити чітко сформульовану Антоном Макаренком вирішальну вимогу ефективності виховного процесу – розумне поєднання розвитку моральних уявлень учнів з організацією відповідного досвіду, що переводять ці уявлення в площину діяльності, вчинку, звички.

Таким чином, педагогічна спадщина А. С. Макаренка, його погляди на визначення суті й характеру виховання, на визначення мети й засобів виховання є актуальними і сьогодні. Значущість його досвіду й створення системи виховання підростаючого покоління ґрунтується на принципах справжнього гуманізму, соціальної рівності та свободи особистості. Розвиток його педагогічної теорії має полягати в тому, щоб розглядати у світлі цієї теорії нові явища, що виникають на сучасному етапі розвитку школи та педагогіки. Звичайно, мова не йде про сліпе копіювання в деталях і фактах педагогічного досвіду А. С. Макаренка, а про творче застосування його ідей та положень відповідно до вимог сьогодні, конкретних умов і завдань, що виникають у період розбудови вітчизняної школи.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про освіту» // Голос Українці. Нормативна база. – К. : КНТ, 1996, 25 квітня. **2. Макаренко А. С.** О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 371 с. **3. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения в 8 т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – Т.8. – 510 с. **4. Макаренко А. С.** Педагогическая поэма. Флаги на башнях / А. С. Макаренко // Пед.соч.в 8.т. – Т.3. – М. : Педагогика, 1984 – 341 с. **5. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения в 7 т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 7. – 379 с. **6. Макаренко А. С.** Некоторые выводы из моего педагогического опыта / А. С. Макаренко // Пед. соч. в 8. т. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1984. – 391 с.

Сєваст'янова О. А. Проблеми виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка

Стаття присвячена аналізу особливостей проблем виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка. Автором проаналізовано суть виховання як суспільного явища, мета виховання, засоби та принципи виховання. Висвітлено головні напрями організації колективу та різноманітні аспекти його діяльності, багатосторонній вплив на особистість вихователя. Представлено ґрунтовний аналіз поглядів

педагога на мету й основні завдання виховання в системі освіти сучасної Української держави.

Ключові слова: виховання, мета виховання, принципи виховання, засоби виховання, колектив, вихователь, вихованець, педагогічна спадщина.

Севастьянова Е. А. Проблемы воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренко

Статья посвящена анализу особенностей проблем воспитания в педагогическом наследии А. С. Макаренко. Автором проанализированы сущность воспитания как общественного явления, цель воспитания средства и принципы воспитания. Освещены главные направления организации коллектива и разнообразные аспекты его деятельности, многостороннее влияние на личность воспитателя. Представлен четкий анализ взглядов педагога на цель и основные задачи воспитания в системе образования современного Украинского государства.

Ключевые слова: воспитание, цель воспитания, принципы воспитания, средства воспитания, воспитатель, воспитанник, педагогическое наследие.

Sevastyanova E. A. Problems of Education in Makarenko's Pedagogical Heritage

This article analyzes the characteristics of the educational problems in Makarenko's pedagogical heritage. The author analyzes the nature of education as a social phenomenon, the purpose of education and principles of education. Highlights the main directions of the organization collectives and various aspects of its activities, multilateral influence on the personality of the teacher. A clear analysis of the views of teachers on the purpose and main objectives of education in the education system of modern Ukrainian state is presented. The question of education the will and character took the central place in all theoretical and practical works of A. S. Makarenko. This great teacher raised questions about the moral character of the individual as the driving force of her behavior and actions. To the basic principles of Makarenko's education attribute-respect and rigor, sincerity and openness, integrity, caring and attentiveness, knowledge, exercise, hardening, work, team, family, first childhood, the degree of love and the measure of severity, children's joy, play, punishment and reward. The educational heritage of Makarenko, his views on the definition of the essence and character of education, goals and means of education are still relevant today.

Key words: education, the purpose of education, principles of education, means of education, the teacher, the pupil, teacher legacy.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.